

nagyon fontos lenne (annak ellenére, hogy mindenki tud róla, mindenki tud a Harrer-féle tervről, tud a Szendy-féle tervről, tud az 1937-es építési törvényről, tud arról, hogy a városfejlesztési tervben az agglomerációról is szó van) alapos történeti kutatásokat végezni ezen a területen, mert az, hogy 70 évvel ezelőtt kitalálták ezt a Nagy-Budapestet és utána 50 évvel megvalósult, és a mai napig is nyűglődünk annak a problémáival, amit az 1950-ben megvalósult Budapest jelent, de nem igen foglalkozunk ezekkel a problémákkal. Ismerve pontosan az első, Harrer-féle Nagy-Budapest tervet és a megvalósulása közti időszakot, ugyanakkor ismerve már ennek a témának a problémáit, ennek a bizonyos agglomerációnak a problémáival ha a történészek alaposabban most elkezdénének foglalkozni, azt hiszem, nagyon célravezető lenne tervezési szempontból is és a megvalósítás szempontjából is.

Itt szeretném - sajnos a két Szekció Ülésnek, illetve az egész mostani ülésünkön nincs alkalom arra, hogy együttesen a két Szekció tárgyaljon - felvetni az ujkori várostörténet problémáját. Van a Magyar Tudományos Akadémiának egy Várostarténeti Albizottsága, ebből szinte az következik, hogy a Magyar Tudományos Akadémia szíven viseli a magyar várostörténeti kutatásokat. Valóban szíven is viseli, de az elmúlt 10 esztendőben, kb. azóta működik ez az Albizottság, szinte minden figyelmét (ünnepi alkalmakon kívül) a középkori várostörténet kutatására és irányítására fordította. Azt hiszem, hogy ennek az ülésnek az előadásai, probléma felvetései igen nagy mértékben hivatják fel a figyelmet arra, hogy az új és legújabbkori várostörténettel (nemcsak 1945-ig, hanem az 1945 utánival, napjainkkal) és a városnak a jövőjével való foglalkozáshoz nagyon nagy mértékben hozzásegítene az, ha az ujkori és legújabbkori várostörténeti kutatómunka szervezett keretekben folyna. A fővárosnak megvannak ugyan az intézményei arra, hogy a várostörténetet műveljék (a levéltárban, könyvtárban, muzeumban), de nincs az ujkori, legújabbkori várostörténet írásnak programja, nem jelöltük ki azokat a problémákat, amikkel foglalkoznunk kell.

A másik, a szakember hiány kérdése. Nagyon sok jól képzett történész van ebben az országban, nagyon sok jól képzett szakember van a fővárosban, a három tudományos intézményben is. A Budapesti Történeti Múzeum 1956-1971-ig 8 kötetet jelentetett meg a Tanulmányok Budapest múltjából c. évkönyvben. Az 1686-1848-ig terjedő időszakra ebben a 8 kötetben 32 kutató dolgozott. Ugy néz ki, mint hogyha ezzel a korszakkal foglalkozó 32 várostörténész lenne Magyarországon. Egy kezemen meg tudom számolni azonban azokat, akik a 32-ből aktívan várostörténettel foglalkoznak. Ugyanez vonatkozik a város történetének a következő korszakára, 1849-1945-ig terjedő korszakára, elvéve lehet csak találni valakit, aki teljes figyelemmel a város történetének a legújabb korszakával foglalkozik, napjainkkal is. Én azt hiszem, hogy a kutatások, a forrás-kiadásoknak a folytatása és egy alapos probléma felvetés előrelendíthetné ezt a munkát, és hogyha ennek a konferenciának meg lesz ez a haszna, akkor nem volt hiábavaló megrendezni.

SÁGVÁRI Ágnes válasza a hozzászólásokra:

Engedtessek meg a Szociáldemokrata Párt községi politikájához kapcsolódva egy metodikai megjegyzést tennem. Ha az 1945 utáni politikai pártoknak a községpolitikáját, vagy községpolitikai programját vitatjuk, akkor a pártoknak két vetületét kell minden esetben megnéznünk. A mozgalmi és az igazgatási vetületét. Elsősorban vonatkozik ez a munkaspártokra. Tehát ha a Szociáldemokrata Pártnak a városi, fővárosi frakciójáról szólnak, akkor - mint azt Ujlaki Péter nagyon helyesen tette - ezt el kell határolnunk a Szociáldemokrata Pártban éppen a párt történeti hagyománya és felépítése következtében a városi, országosan pedig a parlamenti frakció tevékenységétől, amely élesen elvált a mozgalmi vonaltól. És ilyen értelemben, hogyha negatívabb képet kapunk a Szociáldemokrata Párt törvényhatósági frakciójának a munkájáról, mint a Szociáldemokrata Párt egészéről, az részben a Szociáldemokrata Pártnak a városi, és éppen ezért kötött konzervatív hagyományaiából adódik, részben pedig a Szociáldemokrata Párt 1945 utáni életéhez kapcsolódik, amennyiben ezidőben olyan rétegek - elsősorban a közigazgatásból - csapódtak a Szociáldemokrata Párt-hoz, amelyek a Pártot sok vonatkozásban jobbra vitték. Viszont a teljes képhez tartozik az is, hogy a Szociáldemokrata Párt egészének a mozgalmi vonala, kapcsolódva a Kommunista

Pártnak a mozgalmi vonalához baloldali irányvételt képviselt és időnként befolyást gyakorolt a párt közszéppolitikai tevékenységére is. Engedtessek meg azért egy megjegyzés az autonómia-problémával, a fővárosi törvény-problémával és a főváros jövedelmének a problémájával kapcsolatban.

Nagyon nehéz külön megítélni, méginkább elítélni a Szociáldemokrata Párt frakciónak autonómia programját. Figyelembe kell venni, amit jeleztem, hogy tudniillik 1945-ben a két munkáspárt egységes választási felhívása is az autonómia igényével lépett fel. Ezért általában, és elvontan nem népi demokráciaellenes platform az autonómia jelszava. Jogosult Ujlaki Péternek az a felvetése, hogy 1946-ban, amikor ez politikai harc kérdése volt, ugyanezek a kérdések és ugyanezeknek a kérdéseknek az exponálása adott esetben egy központi kormányzattal való szembenállást fejezett ki. De az is nyilvánvaló, hogy a politikai párharcoknak ebben a hallatlanul felgyorsult ütemében, amikor az egész önkormányzati kérdés 1946-ban előtérben volt, az önkormányzati kérdés azért került 1946-ban előtérbe, mert az tulajdonképpen a régi államapparátus mindenáron való stabilizálásának a politikáját jelentette, elsősorban egy kiszegapárti háttérrel. Nyilvánvaló, hogy akkor ugyanazoknak a kérdéseknek a felvetése egy más hangvételt, vagy más politikai töltést kapott. Történeti szempontból azonban legfeljebb annyit mondhatok a Szociáldemokrata Pártra, hogy nem értette meg, hogy milyen politikai szituációban fejezi ki ugyanazokat a fővárosi érdekeket, amelyeket ő a Horthy-korszakban pozitíven, 1945-ben a Kommunista Párttal együtt progresszíven képvisel. Egyszerűen azért nem értette meg, mert az országos politikától a Szociáldemokrata Pártnak ez az igazgatáscentrikus vonala sok vonatkozásban távol esett.

Nagy Lajos kérdésfelvetésére válaszolva én is újabb kérdéseket tudok csak felrakoztatni. Mindenesetre örülök, ha referátumommal annyit elértem, hogy a várospolitika periodizációjának a problémáját napirendre tűzzük, hiszen ez az első alkalom erre. Igazság szerint azt hiszem, hogyha az utódaink várospolitikai periodizációt fognak készíteni, akkor ilyen rövid kis periódusokkal nem fognak foglalkozni. Tehát nyilvánvaló, hogy ahogy mi periodizálunk, az már eleve sok szempontból túlhaladott, vagy túlhaladott lesz. Nyilvánvaló az is, hogy az öt év 1945-1950-ig még, ha nagyon rövid időszak is, átmeneti jellegénél és sajátos társadalmi tartalmánál fogva periódushatár volt, és periódushatár marad. Hogy az-e 1950-1960? Nyilvánvaló, hogy van ebben mesterkélttség. Valahol meg akartam ezt a határt vonni, és mondjuk, nem mondhatnám azt, hogy teljesen voluntarista módon tettem azt. Miután a múltban a csak állami szinten megvalósult és Budapestre bontott tervezés és az ugynevezett - Nagy Lajos kifejezésével - "állami várospolitika" határozta meg a város életét, az 1960-as esztendőöt közbeeső, de vitatható periódushatárnak tekintettem, mint egy olyan kitérés kísérletet, és nem sikertelen és államilag támogatott kitérés kísérletet, amely tulajdonképpen egy fővároscentrikus várospolitika hatékonyabb, vagy hatásosabb előrehaladását jelzi. Periódushatár - a vitában alakult terminológiával kifejezve - a "fővárosi várospolitikának" és az állami várospolitikának egy nagyon szerencsés érintkezési pontján. Szerintem tehát ideiglenes határnak az 1960-at meg lehetne tartani.

Nem akarom megkerülni azt a kérdést sem, hogy legyen-e 1957, vagy lehet-e 1957 periódushatár? Én azt mondtam a bevezetőben, és ez vonatkozik a 68-ra is, hogy metodológiai probléma, hogy eseményekhez, vagy eseményeknek várospolitikai lecsapolódásához, vagy közigazgatási lecsapolódásához kapcsoljuk-e a periódust, és ezért mondtam, hogy a jelenleg 60-nál kezdődő periódust tulajdonképpen az MSZMP-vel, a konszolidációval, esetleg 1957-tel kellene kezdeni, vagy az MSZMP megalakulásával, amely egyáltalán egy politikai megújulást jelentett az egész politikai életben és az igazgatásnak a lakossággal való viszonyának a kérdésében. Hogy ezt ott periodizáljuk-e, ahol ez gazdaságilag lecsapódik, vagy ott, ahol keletkezik, azt hiszem, hogy ez egy olyan metodológiai probléma, amivel érdemes foglalkozni, amiről érdemes beszélni, és ugyanez vonatkozik az új gazdasági mechanizmusnak a kérdésére is.

Egy biztos, hogy tíz év múlva világosabban látható lesz: 1968-cal, a gazdaságirányítás reformjával periodizáljunk-e, vagy pedig - mondjuk városi viszonylatban - azzal periodizáljunk, hogy az 1968-at hogyan sikerült igazgatásilag egy kicsit világosabbá, vagy a város hatáskörében hatékonyabbá tenni. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági mechanizmusnak a reformja és az átalakítása nem elsődlegesen, mint az állami mechanizmus átalakításának, vagy korrekciójának az igénye jelentkezett. Azonban, ha figyelemmel kísérjük ezt az egész vitát, akkor Nyers elvtársnak a zárócíkke utal arra, hogy ez olyan társadalmi strukturális változásokat fog előidézni, és olyan igazgatási strukturális változásokat, amelyeknek a lecsapódása további évtizedeknek a munkáját előre meghatározza. Tehát ilyen értelemben én elfogadom; a gazdasági reformokat igazgatásilag a tanácstörvény realizálta.

Mindjárt csatlakozom az előző előadás zárszavához. Magam is inkább közigazgatási periódushatár "párti" lennék, mert a probléma abban áll, hogy a közigazgatás, mint felépítmény jóval mindig utána kullog a társadalmi és települési realitásoknak. Ugyanez áll Nagy-Budapest vonatkozásában, s a fővárosi törvény vonatkozásában. Meggyőződésem, hogy végsősoron ugyanez fog állni a budapesti agglomeráció vonatkozásában is. Tény, egy valószínűséggel állunk szemben. - Viszont, hogy amíg ezt közigazgatásilag nem tudjuk rögzíteni, amíg ez ilyen vita tárgya, hogy most beszélgetünk a Pest megyével és szót értünk, beruházunk-e Pest megyébe, vagy ők ruháznak be nálunk, addig ez rendkívül problematikus, addig fennáll az, amiről Nagy Lajos beszélt, hogy akkor itt csak az ugynevezett állami várospolitika az, amelyik meghatározó lehet, amely ellen viszont hat a jelenlegi politikai mechanizmus, amely nagyon helyesen, nagyon okosan a területi tervezés elemeit bontakoztatja ki. Történetileg az én tapasztalataim elég rosszak, én közigazgatás rendezés párti lennék, tudniillik gyakorlatilag Nagy-Budapesttel kapcsolatban rengeteg jó terv, kívánság, igény merült fel, de realizálása csak közigazgatási úton volt megvalósítható. Annak ellenére pl. 1945 után, hogy a munkáspártok támogatták Nagy-Budapestnek a létrehozását, sőt egy sor szervezeti intézkedés is nagy-budapesti vonatkozásban zajlott le mozgalmi vonalon, mégis megoldást csak a közigazgatási rendezés hozott. Pl. Pest megye, ennek mindig ellene volt és amíg a Pest megyének az ellenállását nem törték le, addig a Nagy-Budapest megvalósítását nem is lehetett realizálni.

Végül egy szervezeti kérdés. Ezt a gondolatot már 1971-ben felvetetem, amit most már Nagy Lajos sokkal határozottabban és világosabban követel, hogy a várostörténeti munkának a koordinációja mindenképpen megérett. Az MTA Várostörténeti Albizottsága tényleg középkor központu, ha nem azt mondom, hogy csak középkoros, noha nagyon jelentős eredményeket mutathat fel. Van egy kiváló urbanisztikai társaságunk, kiváló, amivel azonban az együttműködést nem tudjuk jól megoldani. Folyik szociológiai kutatás a maga útján és ezzel párhuzamosan ugyan, ha nem közvetlenül szociológiai, de várostörténeti problémákat feszegetünk. Egész biztos, hogy egy sor érintkező kérdésben más a nézetünk, más a véleményünk, és nincs mód, miután teljesen külön fórumokon tárgyalódnak mindezek a kérdések, hogy vitába bonyolódjunk, vitába szálljunk, arról nem is szólva, hogy a dokumentumtárat sem használjuk ki jól. Igaz, hogy egy ilyen nagyvárosu országban ez mindig nagyon problematikus kérdés. De gyakorlatilag az történt, hogy egyvárosu ország volt, a többi városban ma egy nagyon egészséges lokálpatriotizmus következtében erőteljesebb, határozottabb és jobban összehangolt várostörténeti kutatás folyik, mint a fővárosban. És gyakorlatilag ma ott tartunk, például, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetemen modern várostörténeti tanszék, de még szeminárium sincs. Tehát gyakorlatilag ha nem vitázzunk, nemcsak, hogy elmaradtunk a vidéki városok és a vidéki megyeközpontok között, hanem elmaradunk a saját napi politikai igényeink mögött, elmaradunk amögött a nemzetközi összehasonlítás mögött, amely pl. az összes társadalomtudományoknak a terén jelentkezik, és amelyeknek az eredményeit hasznosíthatnánk. Én is úgy gondolom, hogy ennek a konferenciának a megszervezése és a vitái nyilvánvaló, hogy az ilyen kérdéseknek a határozottabb megfogalmazására is készítenni fognak minket.

A MŰVELŐDÉS ÉS A KULTURÁLIS ÉLET VÁLTOZÁSAI BUDAPESTEN(1945-1973)

Budapest szerepe az ország politikai, gazdasági, kulturális életében a felszabadulás után tovább növekedett.

1949-ben az ország lakosságának 17, 3%-a élt Budapesten, 1970 elején már 19, 7, de az agglomeráció lakosságát is beleszámítva az ország népességének 24-25 %-a él a fővárosban és közvetlen környéken. A fővárosi munkaalkalmak vonzása ennél is szélesebb: több mint 400 településről 160 000-en utaznak budapesti munkahelyekre.

A felszabadulást követő politikai harcokban, majd a szocialista fejlődés során Budapest kulcsszerepet játszott mint a munkásosztály földrajzi értelemben vett legnagyobb tömörülése. A főváros kulturális intézményei a szocialista kulturális fejlődés legfontosabb műhelyei.

A demokratikus közoktatás megalapozása és a közművelődés széles körű kibontakozása nagymértékben hozzájárult az általános műveltség emeléséhez. Mindebben meghatározó szerepet játszottak a kultúra dinamikus elemei, a párt és az állam kulturális politikája, s a főváros különböző művelődési (közoktatási, közművelődési, tudományos és művészeti) intézményei, a tömegkommunikációs eszközök, a társadalmi szervezetek kulturális tevékenysége.

A főváros lakosságának művelődése, a műveltség szerkezetének, tartalmának, minőségének és arányainak átalakulása szoros összefüggésben volt és van a társadalom politikai, gazdasági változásaival, az ipari műszaki fejlődés ütemével, a társadalom átstrukturálásával, a nagyarányú társadalmi mobilitással, az urbanizáció alakulásával, az életmód változásával.

A fentiekből következik azonban, hogy a főváros kulturális fejlődése történetének felvázolása rendkívül nehéz feladat. Ha a kulturát a tudományos, technikai, művészi, filozófiai, erkölcsi, stb. javak, értékek, művek, jelenségek összességének tekintjük, akkor meg kell állapítanunk, hogy a művelődéstörténeti és történeti szociológiai kutatások visszamaradottsága miatt ma még hiányoznak olyan vizsgálatok, szintetizáló kutatási eredmények, amelyek teljes mélységükben feltárnák a magyar kulturális élet felszabadulás utáni alakulását, s ezen belül megrajzolnák a főváros kulturális életének sajátos vonásait.

Budapest, az ország fővárosa, méreteivel, városképével, urbanizációs viszonyainak fejlődésével az elmúlt száz évben méltán sorolt be a világ nagyvárosai közé és történelmének tragikus megrázkódtatásai ellenére lépést tartott velük. Saját életünk, munkánk szükségletei és a jövőről alkotott képzetünkkel való egybevetés azonban azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy az örökség, amellyel gazdálkodnunk kellett és kell még ma is, terhes örökség, mert a számos vonásában kétségtelenül világvárosi viszonyok mellett nemcsak a múlt század végi friss és jóévtágyu kapitalizmus telekuzsorájának következtében kialakult szűk és egészségtelen lakás- és utcaszerkezet, másik oldalról nemcsak az építőművészeink által elkeseredetten szidott talmi pompa maradt ránk örökül, hanem az a társadalmi tudat is, amelyet a felszabadulás előtti kompromisszumos, konzerválódott feudális-kapitalista társadalmi szerkezet formált.

Az ország egészéhez képest fejlettebb művelődési viszonyok, a lakosság magasabb iskolázottsága, a társadalom átformálására szervezkedő és tanuló öntudatos munkások mellett örököltük a "hábetler-sorsot" is, a budapesti bérkaszárnnyák népének életmódját, amelyet egy a harmincas évek végén megjelent szociográfiai leírás kulturális tekintetben így jellemez: "Szórakozni keveset járnak. Kocsmába csak az iszákosok, moziba pedig csak leány, asszony, egészen fiatal fiú. Színház szóba sem kerül közöttük. Aki rendszeresen olvas - kevés akad ilyen - azt békétlennek, nyugtalan vérűnek és kissé megzavarodottnak tartják. Leginkább a napilapok érdeklik őket, de azt is inkább csak az "izgágák" járatnak, számonként is kevesen vásárolnak, hanem ha van egy kávéra való pénzük, beülnek a kávémerésbe, ott olvasgatnak, vagy vesznek két-három Leventét és átböngésztetik a lapokat. A